

Розділ: гендерна психологія

УДК 159.942.3: 316.614.5

Особливості переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку в залежності від психосемантичної структури сім'ї

Зубрицька А.О., Фролова Є.В.

Особливості переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку в залежності від психосемантичної структури сім'ї. Роботу присвячено проблемі переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку. Дослідження побудовано у контексті вивчення ролі сімейних чинників у виникненні і розвитку дитячих страхів, які обумовлено внутрішньосімейними стосунками. Показано вплив типу домінування у сім'ї – патріархальна модель або інверсія домінування – на суб'єктивне сприйняття психологічного клімату і рівень актуалізованих страхів. Виявлено чотири типологічних варіанта психосемантичної сімейної структури на підставі емоційного коннотування батьківських фігур та встановлено їхній взаємозв'язок із кількістю страхів та рівнем невротичних страхів.

Ключові слова: дитячі страхи, структура сім'ї.

Особенности переживания страхов у мальчиков дошкольного возраста в зависимости от психосемантической структуры семьи. Работа посвящена проблеме переживания страхов у мальчиков дошкольного возраста. Исследование построено в контексте изучения роли семейных факторов в возникновении и развитии детских страхов, которые обусловлены внутрисемейными отношениями. Показано влияние типа доминирования в семье – патриархальная модель или инверсия доминирования – на субъективное восприятие психологического климата и уровень актуализированных страхов. Выявлено четыре типологических варианта психосемантической семейной структуры на основании эмоционального коннотирования родительских фигур и установлена их взаимосвязь с количеством страхов и уровнем невротических страхов.

Ключевые слова: детские страхи, структура семьи.

Fear experience features at boys of preschool age, depending on psychosemantic family structure. The article is devoted to the problem of fear experiences at boys of preschool age. The investigation is constructing in the context of studying the family factors role in children's fears occurrence and forming which are determine by interior-family relationships. Influence of dominance type in family – patriarchal model or dominance inversion – on the psychological climate subjective perception and level of actualized fears was shown. Four typological variants of psychosemantic family structure were acknowledged basing of emotional connotation parent's figures and their interrelation with the fear amount and neurotic fears level was recognized.

Keywords: children's fears, family structure.

Актуальність. Останніми роками українське суспільство переживає період трансформації, який охоплює різні сфери життя особистості. Кризові явища спостерігаються і у сімейній сфері, яка є найбільш значущим інститутом соціалізації особистості. Значно поширюються феномени, що відображають перетворення моделі сім'ї з традиційної патріархальної до контрактної: зниження норми «шлюбності», поширення полігамних та відкритих сімей, одностатеві союзи, неповна сім'я тощо. Сучасні уявлення щодо «батьківства», «родини» і «партнерства» призводить до порушення єдності сімейних стосунків і труднощів у виконанні репродуктивної та соціалізуючої функцій [1, 2]. Разом із тим, зв'язок між батьками й дітьми є найбільш сильним людським зв'язком. Порушення такої єдності веде за собою проблеми у розвитку особистості дитини, її фізичного, психологічного й соціального благополуччя [3]. Найбільш вразливою є сфера психологічного здоров'я, яка включає емоційні й когнітивні аспекти, нервово-психічний стан тощо [4]. Тому дослідження впливу структурних і функціональних характеристик сучасної сім'ї на сферу емоційних переживань дитини є актуальним для сучасної психології розвитку.

Теоретичний аналіз. В роботах вітчизняних та зарубіжних психологів існують різноманітні підходи до визначення страху. **Страх розглядається в рамках норми і патології, виділяються його різні характеристики, функції і чинники виникнення.**

У рамках психоаналітичного підходу З. Фройд [5] виділяв 2 види страху: реальний, який є проявом інстинкту самозбереження, і невротичний: вільний страх, фобія і істерична форма страху. Чинниками появи реального страху в людини З. Фройд і Отто Ранк [6] бачать у враженні від акту народження, а страх відділення від матері є загально визнаним у психоаналізі розладом, який виявляється у генезі неврозів.

У поведінковому підході страх розглядався як реакція на ситуацію, яка виникає внаслідок класичного обумовлення, або як результат навчання чи механізм наслідування. Дж. Уотсон [7] поділяє страхи на 2 групи: спадкові (рефлекси, фізіологічні реакції і елементарні емоції) і придбані (звички, мислення, мова, складні емоції, соціальна поведінка). Таку ж думку висловлював І.П.Павлов [8], який вважав, що реактивним обумовлюванням можна пояснити безліч придбаних форм поведінки.

У екзистенціалізмі [9] страхи пов'язуються із самою сутністю людини, а не з конкретними подіями, що відбуваються в житті індивіда. Екзистенціалісти виділяють певні групи страхів: страх перед часом; страх перед простором; страх перед непізнаністю життя; страх перед собою.

К. Ізард [10] і Р. Плутчик [11] визначають страх як одну з базових емоцій, що виявляється при отриманні суб'єктом інформації про можливу загрозу його життєвому благополуччю, про реальну чи уявну небезпеку.

О.І. Захаров [12] відносить страх до фундаментальних емоцій, що виникає як реакція на дію загрозового стимулу; страх – це своєрідний засіб пізнання навколишньої дійсності, що веде до більш критичного і виборчого відношення до неї. Таким чином страх виконує захисну і адаптивну функції психічної саморегуляції. Найбільш сприйнятливим до різних типів страху, особливо, до страхів, пов'язаних зі страхом смерті для дітей є старший дошкільний вік.

Більшість авторів відмічають значущість сімейних чинників у виникненні і розвитку дитячих страхів, які обумовлено дисфункціональними внутрішньосімейними стосунками [12, 13, 14]. Серед несприятливих сімейних чинників, які можуть впливати на виникнення страхів невротичного рівня, можна виділити: порушення батьківського виховання, що виявляється у використанні типів негармонійного, патологізуючого виховання – потураюча гіперпротекція; домінуюча гіперпротекція; підвищена моральна відповідальність; емоційне відкидання; жорстоке поведіння; гіпопротекція [12, 13, 14]. Виходячи з вищесказаного, постає питання про взаємозв'язок типу сім'ї та психологічного переживання страхів у дітей 5-6 років.

Метою роботи є виявлення впливу структури сім'ї на переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку.

В роботі було використано такі психодіагностичні методи: малюнок «Зачарована сім'я» (М. Kos, G. Biermann); «Страхи в будиночках» (О.І. Захаров, М.О. Панфілова); «Кольоровий тест відношень» (М. Ет-кінд). Стимулами для тестування були конструкти «Я», «Мати», «Тато», а також десять базових емоцій: інтерес, радість, здивування, горе, гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина (за шкалою диференційних емоцій К. Ізарда). Методи математичної обробки: коефіцієнт кореляції Спірмена, критерій кутового перетворення Фішера.

Дослідницьку вибірку склали 40 хлопчиків у віці 5-6 років – вихованці дитячого садочка № 414 м. Харкова. Усі хлопчики є єдиними дітьми в сім'ї, за складом усі родини є повними.

Результати дослідження. Першим етапом дослідження став порівняльний аналіз переживання страхів у хлопчиків із різним типом домінування у сім'ї. Такий аналіз є необхідним, оскільки, на думку О.І.Захарова [4], інверсія домінування у сім'ї є провідним чинником генезу невротичних розладів у дітей. Для цього за допомогою проективної методики «Зачарована сім'я» було виділено дві групи: 1) хлопчики, у сім'ї яких домінуючою особою є тато – 19 осіб; 2) хлопчики, у сім'ї яких домінуючою особою є мати – 21 особа. Підставою для визначення домінуючого батька був відносний розмір батьківських фігур. Після чого було здійснено порівняння характеру малювання за іншими діагностичними ознаками у цих двох групах за допомогою критерію кутового перетворення Фішера. Результати представлено у таблиці 1 (у таблиці наведено тільки значущі розбіжності).

Таблиця 1

Порівняння характеру малювання у дітей з сімей із різним типом домінування

Діагностична ознака		Група 1 (за відносним розміром домінує мама)		Група 2 (за відносним розміром домінує тато)		Критерій кутового перетворення, ϕ	Рівень значущості, p
		кількість	%	кількість	%		
Кількість людей, зображених на малюнку	Співпадає із кількістю членів сім'ї	5	24	11	58	2,24	0,05
	Зображення родичів, друзів	11	55	5	25	1,97	0,05
Порядок малювання	Перший тато	14	67	7	37	1,92	0,05
	Перша мати	5	24	11	58	2,24	0,05
Характер перетворення	Люди	5	24	10	53	1,90	0,05

З результатів, представлених у таблиці 1 видно, що хлопчики з сімей, у яких домінуючим є тато (патріархальна модель сім'ї), схильні зображувати на своєму малюнку реальну кількість людей, які складають їх родину, що означає сприймання дитиною ситуації у своїй родині як сприятливої. Хлопчики з сімей, в яких домінує мати (інверсія домінування), домальовують більшу кількість членів родини – далеких родичів або своїх друзів. Таке може відбуватися внаслідок сприйняття своєї сім'ї як неповноцінної, дефіцитарної. Це може означати, що дитині не приділяють тієї уваги, якої вона вимагає, або члени сім'ї не мають достатнього емоційного зв'язку.

Значущі розходження було одержано за критерієм порядку малювання – на малюнку родини діти схильні першою зображати улюблену фігуру. З одержаних результатів бачимо, що у сім'ях, де домінує мати, частіше улюбленою фігурою є тато, і навпаки, у сім'ях з домінуючим татом, улюбленою та більше значущою фігурою є мати. Це може відбуватися внаслідок того, що домінуюча фігура виконує роль «судді» або «карателя», є втіленням «сили» у сімейних стосунках, з ним хлопчики можуть відчувати напругу у стосунках, тому більш тісний емоційний зв'язок та підтримку хлопчики очікують від недомінуючого батька.

Аналіз малюнків виявив ще одну особливість – за характером перетворення персонажів хлопчики з сімей із домінуванням тата більш схильні залишати персонажів малюнку людьми, хоча за інструкцією треба вигадати у кого чи у що їх перетворив чарівник. Найчастіше діти вигадують персонажів, у яких вони символічно «карають» батьків (тварини, рослини, неживі істоти), та таким чином відреагують напругу або інші негативні переживання у стосунках з ними. Визначена риса може означати «неможливість покарання» внаслідок наявного страху перед татом або побудованої жорсткої ієрархічної вертикалі у сім'ї.

Наступним шагом було виявлення переважаючих видів страхів у дітей (методика «Страхи в будинках») та порівняння переважаючих страхів у групах хлопчиків із різним типом домінування у родині. Результати представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Типи страхів, виявлені у групах з різною моделлю домінування у сім'ї

Типи страхів	Група 1 (інверсія домінування)		Група 2 (патріархальна модель сім'ї)		Критерій кутового перетворення, ϕ	Рівень значущості, p
	кіль-кість	%	кіль-кість	%		
Спричинення фізичної шкоди	81	30	36	18	2,89	0,01
Казкових персонажів	20	7	26	13	2,09	0,05
Темряви і жахливих снів	76	28	42	21	3,22	0,01
Соціально-опосередковані страхи	20	7	24	12	1,76	0,05

Як видно з одержаних даних, групі хлопчиків в сім'ї яких домінує мати, більш притаманне переживання таких страхів, як страх спричинення фізичної шкоди та страх темряви і жахливих снів. Обидва типи цих страхів можуть бути спричинено загостренням страху смерті, який у нормі притаманний дітям старшого дошкільного віку, бо саме ці страхи у прямому чи побічному вигляді несуть загрозу життю людини. Такі страхи, з точки зору О.І. Захарова [12] є більш притаманними для дітей 3-5-річного віку, таким чином, можемо припустити що домінування матері пов'язано із схильністю до прояву більш інфантильних страхів. Група дітей, в сім'ї яких домінує тато, проявляє схильність до переживання страхів казкових персонажів та соціально-опосередкованих страхів. Ці типи страхів також спричиняються появою страху смерті у дитини, але, на відміну від страхів спричинення фізичної шкоди та страху темряви і жахливих снів, починають проявлятися лише у старшому дошкільному віці, та для цього віку вважаються більш зрілими.

Другим етапом нашого дослідження було визначення емоційного відношення дитини до своїх батьків та психосемантичної структури сім'ї. За допомогою кольорового тесту відношень (М.Еткінда) ми встановили кореляційний зв'язок конструктів «Я», «Мати», «Тато» між собою та базовими емоціями (за шкалою К.Ізарда). Тобто було побудовано індивідуальні кореляційні плеяди для кожного хлопчика.

Після проведеного змістовного аналізу кореляційних плеяд ми виявили типові кореляційні зв'язки. Результати представлено на наступних рисунках у вигляді кореляційних плеяд. Результати наведено на рисунках 1-4.

На рисунку 1 зображена кореляційна плеяда, яка є найбільш поширеною в обох групах хлопчиків (55%). У цій плеяді існує позитивний зв'язок між конструктами «Я», «Мати» і «Тато», таким чином, структура сім'ї представлена у вигляді тріади мати-батько-дитина, та є цілісною. Фігури батьків та самої дитини наповнено емоцією радості, та існує негативний зв'язок між фігурами «Я», «Мати», «Тато» та емоцією відрази. Що вказує на те, що для обох груп хлопчиків у такій тріадичній системі фігури батьків для хлопчиків сприймаються позитивно.

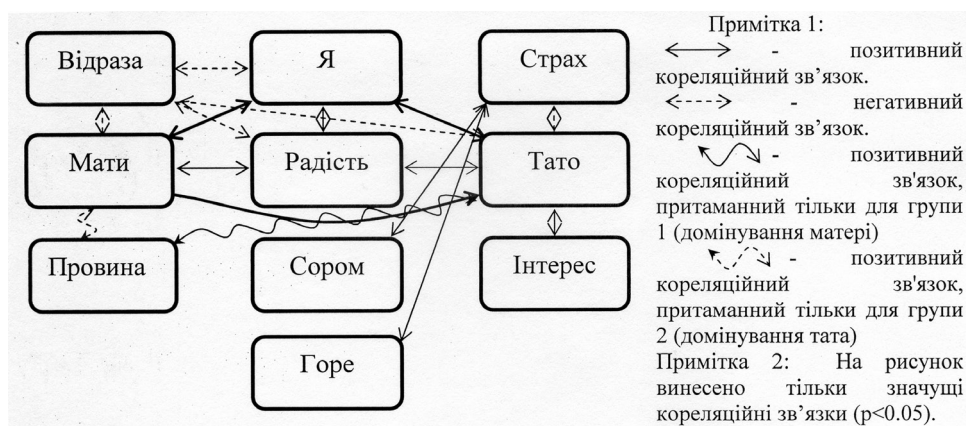

Рисунок 1. Кореляційна плеяда «Тріадичний зв'язок»

Різниця між двома групами полягає у наявності позитивного кореляційного зв'язку між фігурою недомінантного батька з емоцією провини. Дитина може відчувати провину перед тим батьком, який у сім'ї не домінує за причини того, що більшість рішень приймає домінуючий батько і дитина прислухається до нього більше, а емоційний зв'язок у дитини з обома батьками.

На наступному рисунку наведено другий варіант кореляційної плеяди.

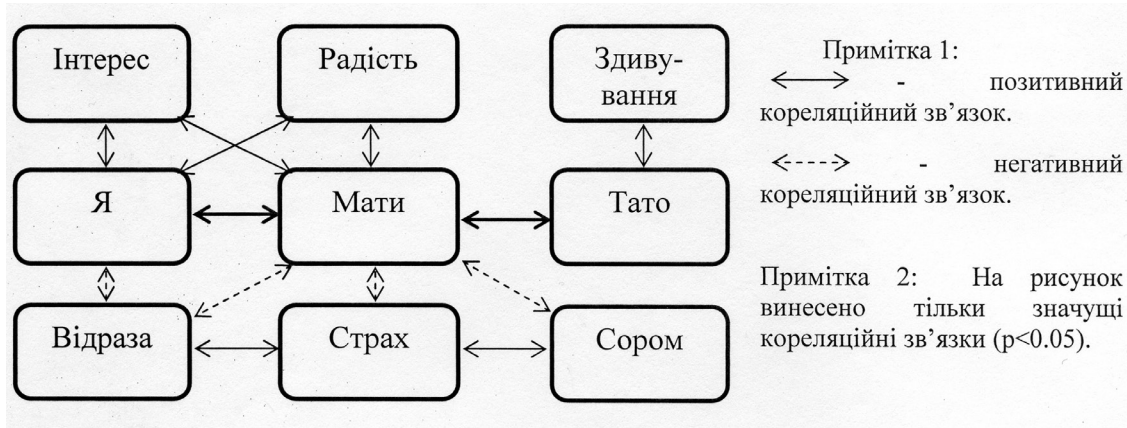

Рисунок 2. Кореляційна плеяда «Близькість до матері»

На рисунку 2 зображено типову кореляційну плеяду, яка притаманна хлопчикам з обох груп (23%), на якій існує зв'язок між конструктами «Я» і «Мати», та «Мати» і «Тато», але відсутній зв'язок між «Я» і «Тато». Хлопчик відчуває суб'єктивну близькість із матір'ю та не ідентифікує себе з татом. Конструкти «Я» і «Мати» пов'язуються з такими позитивними емоціями, як інтерес та радість, і мають негативний зв'язок з відразою. Також існує негативний зв'язок конструкту «Мати» та емоцій сорому і страху. Фігуру тата діти схильні пов'язувати тільки із емоцією здивування, тобто фігура тата є слабо конотованою емоціями. Щодо відношення цих дітей до емоції страху, вона для них позитивно пов'язується із соромом та відразою. Такий зв'язок може бути нав'язаний всередині сім'ї та пов'язуватися зі слабкістю батька, відносно матері. Таким чином, за умови ототожнення хлопчиків свого Я з фігурою матері, ми спостерігаємо в такій родині відокремлення фігури батька й ослаблення емоційного конотування його образу. Фігура матері у такому випадку наповнюється великою кількістю позитивних емоцій.

Наступний рисунок відображає третій варіант кореляційної плеяди.

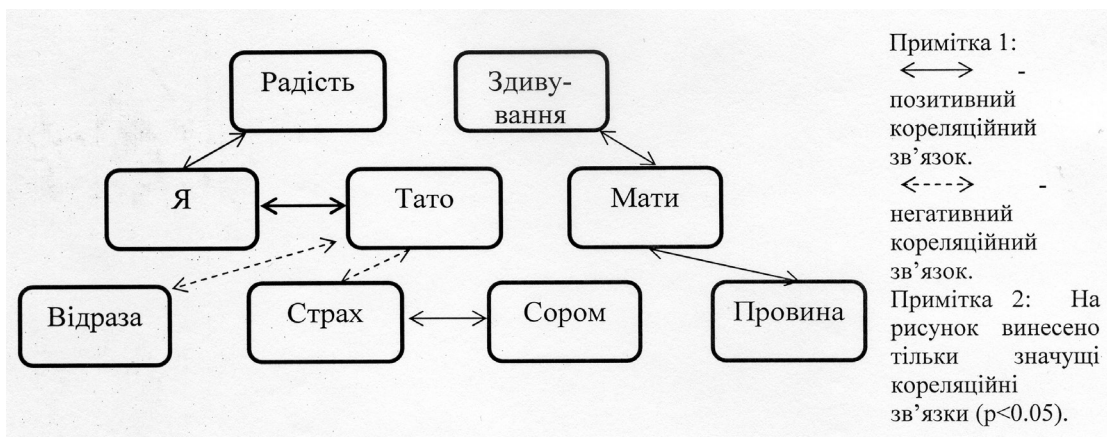

Рисунок 3. Кореляційна плеяда «Ідентифікація з татом (маскулінні фільтри)»

Ця кореляційна плеяда притаманна хлопчикам, в сім'ї яких домінує мати (12%). Особливістю є те, що конструкти «Я» і «Тато» є пов'язаними між собою та не має зв'язків конструктів «Я» і «Мати» та «Мати» і «Тато». Це означає, що при домінуванні у сім'ї матері, ці хлопчики ідентифікують себе із батьком. Можливим механізмом такої ідентифікації виступають «маскулінні фільтри», тобто сприйняття чоловічого шляхом заперечення жіночого. Домінуюча фігура матері викликає протест внаслідок чого хлопчик стає ближчим до фігури батька та ідентифікується з ним. У такому випадку, образ себе у дитини є позитивним, бо він наповнений емоцією радості, образ тата – нейтральний, а образ матері – амбівалентний, він наповнений як позитивними (здивування), так і негативними емоціями (провина). Невелика загальна кількість зв'язків між конструктами «Я», «Мати», «Тато» та емоціями, вказують на відсутність будь-яких проявів емоційності у сім'ї. Стосунки у такій сім'ї є дистанційованими, емоцій-

но холодними та формалізованими.

На наступному рисунку відображено четвертий типовий варіант кореляційної плеяди.

Рисунок 4. Кореляційна плеяда «Ідентифікація з татом (ідентифікація з силою)»

Цей тип кореляційної плеяди спостерігається у групі хлопчиків з домінуванням тата у сім'ї (10%). Між конструктами «Я» і «Тато» існує зв'язок, та немає зв'язків між «Я» і «Мати» та «Мати» і «Тато». Таким чином, фігура тата є близькою для дитини, вона наповнюється позитивними емоціями, а фігура матері – відокремлюється. Таким чином, за умови домінування фігури тата у сім'ї, механізмом ідентифікації хлопчика з татом виступає ідентифікація з силою та авторитетом. Мати у такому випадку – нейтральна та відсторонена фігура. Конструкт матері наповнюється лише негативними зв'язками з негативними емоціями. У той час, коли конструкт батька наповнений як великою кількістю зв'язків з позитивними емоціями, так і негативним зв'язком з емоцією відрази. Загалом, ця кореляційна плеяда є більш наповненою позитивними емоціями, ніж негативними. Що може свідчити про більш позитивне відношення дитини до своєї сім'ї в цілому.

Підводячи підсумок, можемо вказати, що кореляційна плеяда, у якій структура сім'ї представлена у вигляді тріади «мати-батько-дитина» є цілісною, функціонує повноцінно і наповнена позитивними емоційними зв'язками на відміну від кореляційних плеяд інших типів. У структурі зі зв'язками тільки конструктів «Я» і «Мати» спостерігається набагато менше емоційних зв'язків з усіма фігурами, хлопчик не ідентифікує себе з батьком та не сприймає сім'ю, як цілісну структуру. У кореляційних плеядах, в яких існує зв'язок між фігурами «Я» і «Тато», спостерігаються значущі відмінності в залежності від того, хто з батьків є домінуючим у сім'ї, у хлопчиків працюють різні механізми ідентифікації з татом, а отже спостерігатимуться відмінності і в емоційній наповненості конструктів «Я», «Тато» і «Мати».

На наступному етапі ми розділили хлопчиків загальної вибірки (40 осіб) на чотири групи за виявленою психосемантичною структурою сім'ї та порівняли в них переважаючи страхи. Результати представлено у таблиці 3.

Таблиця 3
Типи страхів, виявлені у групах з різною психосемантичною структурою сім'ї

Типи страхів	Група 1		Група 2		Критерій кутового перетворення, ϕ	Рівень значущості, p
	кількість	%	кількість	%		
Страх власної смерті	14	6,2	3	2,2	1,89	0,05
Страх смерті батьків	19	8,4	5	3,6	1,90	0,05
Соціально опосередковані страхи	20	8,9	4	2,9	2,40	0,01
	Група 2		Група 3			
Спричинення фізичної шкоди	39	28,5	11	17,7	1,69	0,05
Страх власної смерті	3	2,2	5	8,1	1,82	0,05
Соціально опосередковані страхи	4	2,9	10	16,1	3,16	0,01
	Група 4		Група 1			
Страхи жакливіх снів, темряви	49	21,8	18	36,7	2,09	0,05
Соціально опосередковані страхи	20	8,9	10	-20,4	2,10	0,05

Примітка: 1) Група 1 – хлопчики із тріадичними зв'язками у родині 22 особи); Група 2 – близькість до матері 9 осіб); Група 3 – ідентифікація з татом (маскулінні фільтри) 5 осіб); Група 4 – ідентифікація з татом (ідентифікація з силою) 4 особи).

2) розрахунки було проведено від кількості визначених страхів

Як бачимо, у групі 1 («Тріадичний зв'язок») було виявлено переважання страху смерті батьків та власної смерті – показник вищий за показник у групі 2. Це може відбуватися з причин того, що при трі-

адичній структурі сім'ї діти розвиваються більш повноцінно та мають більш зрілі страхи, таким дітям притаманне розуміння скінченності свого життя та життя батьків. Також смерть одного з членів сім'ї – це розрив тріадичної структури, близьких стосунків, що також є травмуючим чинником для дитини. Цей страх також є більш зрілим, оскільки може свідчити про початок процесу сепарації, коли смерть сприймається дитиною як відділення від батьків.

Страх власної смерті також був виявлений у групі 3 («Маскулінні фільтри»), на більш високому рівні ніж у групі 2 («Близькість до матері»), таким чином, при ідентифікації з татом за рахунок заперечення жіночого (материнського) хлопчик демонструє більш зрілі страхи і більш високий рівень автономії порівняно із ідентифікацією з матір'ю.

Страх темряви та жахливих снів виявився вищим серед хлопчиків групи 4 («Ідентифікація з силою»), ніж у групі 1 («Тріадичний зв'язок»), що свідчить про інфантильність емоційних проявів хлопчиків групи 4, а діти з тріадичною структурою сім'ї не схильні до демонстрування інфантильних страхів.

Хлопчики групи 3, які ідентифікуються з татом за механізмом маскулінних фільтрів, не мають страхів фізичної шкоди, на відміну від хлопчиків групи 2 («Близькість до матері»), на яких мати може проєціювати свої страхи, відносно дитини, а дитина їх засвоює. Також хлопчики, які мають зв'язок із матір'ю, схильні до демонстрування соціально-опосередкованих страхів сильніше, ніж діти інших груп. Таким чином у них фігура матері замінює собою сфери соціальної взаємодії дитини у зовнішньому світі, у хлопчиків взаємодія відбувається із матір'ю, а не зі світом. Це стає причиною появи страху об'єктів соціальної взаємодії у цій групі дітей.

Далі ми порівняли за критерієм Фішера кількість дітей, у яких був виявлений невротичний рівень страхів у цих групах – це рівень страхів, що кількісно перевищує показник 15 балів за методикою «Страхи в будиночках». Значущі розходження було отримано при порівнянні хлопчиків групи 1 («Тріадичний зв'язок») з групами 2 («Близькість до матері») і 3 («Маскулінні фільтри»), в яких прояв невротичного рівня страхів є значущо вищим ($\varphi=2,60$; $p < 0,01$ і $\varphi=1,90$; $p < 0,05$, відповідно). Це свідчить про те, що при тріадичній психосемантичній структурі сім'ї ризик прояву невротизації дитини та трансформації страхів до невротичного рівня є значно меншим. Таким чином, повноцінно функціонуюча структура сім'ї є важливим чинником регуляції переживання страхів у дітей, який дозволяє запобігати генезу страхів невротичного рівня. У інших випадках психосемантичної структури сім'ї ризик появи невротичних страхів буде вищим.

Висновки

1. Тип домінування у сім'ї має вплив на суб'єктивне сприйняття хлопчиками психологічного клімату. Патріархальна модель домінування у хлопчиків пов'язана із суб'єктивним сприйняттям психологічного клімату як сприятливого, такого, що забезпечує достатні емоційні зв'язки між членами родини, типологічні переживання страхів є більш зрілими, а рівень актуалізованих страхів є меншим. Інверсія домінування пов'язане із проявом більш інфантильних страхів та сприйняття сімейних стосунків як дефіцитарних, а рівень актуалізованих страхів є вищим, переживання страху характеризується виразною інфантильністю.

2. За психосемантичною структурою було виявлено чотири типологічних варіанта сімейної структури: «Тріадична» модель і «Близькість до матері», які спостерігаються незалежно від моделі домінування у родині; «Ідентифікація з татом» за механізмом маскулінних фільтрів, яку виявлено у хлопчиків домінуванням матері, та «Ідентифікація з татом» за механізмом ідентифікації з силою та авторитетом, яка властива хлопчикам із домінуванням тата у сім'ї.

3. «Тріадична» модель є цілісною і повноцінно функціонуючою, така структура пов'язана із нормативною кількістю страхів та є чинником запобігання появи страхів невротичного рівня. Переживання страху у хлопчиків з тріадичними зв'язками відображає страх смерті батьків та власної смерті, що є більш зрілими страхами, які базується на розумінні скінченності життя та розриву тріадичної сімейної структури й близьких стосунків. Невротичний рівень страхів притаманний хлопчикам із моделями «Близькість до матері» та «Ідентифікація з татом» за механізмом маскулінних фільтрів – обидві є відтворенням інвертної структури сім'ї. Хлопчики, які мають сильний зв'язок із матір'ю, характеризуються схильністю до переживання соціально-опосередкованих страхів, оскільки фігура матері замінює собою сфери соціальної взаємодії дитини. Ідентифікація з татом у хлопчиків забезпечує більш високий рівень автономії, що знаходить відображення у більшій зрілості переживання страхів.

Перспектива подальших досліджень полягає у розширенні вибірки за рахунок включення дівчат і вивченні гендерних особливостей переживання страхів в дошкільному віці.

Література

1. Грефенштейн Г.С. Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований. / Г.С. Грефенштейн // Материалы III международной научно-практической конференции 5-6 октября 2012 года. – Пенза – Витебск – Ереван: Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 169 с.
2. Пугачев А. С. Влияние семьи на личность / А. С. Пугачев // Молодой ученый. – 2012. – №7. – С. 310-313.
3. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов: 2-е изд. / Лидия Бернгардов-

на Шнейдер – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. — 768с.

4. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов / Александр Иванович Захаров – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 448 с.

5. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Перевод Г.В. Барышниковой. – СПб.: Алетейя, 1999. – 279 с.

6. Комер Р. Патопсихология поведения: нарушения и патология психики / Рональд Комер. – пер. с англ 4-е изд., междунар. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК; М.: ОЛМА-пресс, 2005. – 638 с.

7. Введение в психологию / [Р.Л. Аткинсон, Р.С. Аткинсон, Э.Е. Смит, Д.Дж. Бем, С. Нолен-Хоксма]; Под общей редакцией В.П. Зинченко. — [15-е международное издание]. – Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.

8. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

9. Щербатых Ю.В. Избавься от страха / Ю.В. Щербатых. – М.: Эксмо, 2011. – 304 с.

10. Изард К. Психология эмоций / Кэрл Изард. – пер. с англ. СПб.: 1999. – 464 с.

11. Кочарян А.С. Психология переживаний: Учебное пособие / А.С. Кочарян, А. М. Лисеная. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2011 – 215с.

12. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей / Александр Иванович Захаров – СПб.: Издательство Союз, 2004. – 448 с.

13. Гарбузов В.И. Воспитание ребенка. / Вилен Исаакович Гарбузов– СПб.: «Дельта»; М.: Изд-во АСТ, 1997. – 432 с.

14. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи, 3-е изд. / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкий – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.

Literatura

1. Grefenshtejn G.S. Sem'ya v kontekste pedagogicheskikh, psichologicheskikh i sociologicheskikh issledovaniy. / G.S. Grefenshtejn // Materialy' III mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 5-6 oktyabrya 2012 goda. – Penza – Vitebsk – Erevan: Nauchno-izdatel'skij centr «Sociosfera», 2012. – 169 s.

2. Pugachev A. S. Vliyanie sem'i na lichnost' / A. S. Pugachev // Molodoj ucheny'j. – 2012. – №7. – S. 310-313.

3. Shnejder L.B. Semejnaya psichologiya: Uchebnoe posobie dlya vuzov: 2-e izd. / Lidiya Berngardovna Shnejder – М.: Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovayakniga, 2006. — 768s.

4. Zacharov A.I. Proishozhdenie detskih nevrozov / Aleksandr Ivanovich Zacharov – М.: E'KSMO-Press, 2000. – 448 s.

5. Frejd Z. Vvedenie v psichoanaliz / Zigmund Frejd. – Perevod G.V. Bary'shnikovoj. – SPb.: Aletejya, 1999. – 279 s.

6. Komer R. Patopsichologiya povedeniya: narusheniya i patologiya psichiki / Ronal'd Komer. – per. s angl 4-e izd., mezhdunar. – SPb.: Prajm-EVROZNAK; М.: OLMA-press, 2005. – 638 s.

7. Vvedenie v psichologiyu / [R.L. Atkinson, R.S. Atkinson, E'.E. Smit, D.Dzh. Bem, S. Nolen-Choe'ksema]; Pod obshhej redakciej V.P. Zinchenko. – [15-e mezhdunarodnoe izdanie]. – Sankt-Peterburg: Prajm-Evroznak, 2003. – 672 s.

8. Il'in E.P. E'mocii i chuvstva / Evgenij Pavlovich Il'in. – SPb.: Piter, 2001. – 752 s.

9. Shherbaty'h Yu.V. Izbav'sya ot straha / Yu.V. Shherbaty'x. – М.: E'ksmo, 2011. – 304 s.

10. Izard K. Psichologiya e'mocij / Ke'rol Izard. – per. s angl. SPb.: 1999. – 464 s.

11. Kocharyan A.S. Psichologiya perezhivaniy: Uchebnoe posobie / A.S. Kocharyan, A. M. Lisenaya. – Khar'kov: KhNU imeni V.N. Karazina, 2011 – 215s.

12. Zacharov A.I. Dnevny'e i nochny'e straxi u detej / Aleksandr Ivanovich Zacharov – SPb.: Izdatel'stvo Soyuz, 2004. – 448 s.

13. Garbuzov V.I. Vospitanie rebenka. / Vilen Isaakovich Garbuzov– SPb.: «Del'ta»; М.: Izd-vo AST, 1997. – 432 s.

14. E'jdemiller E'.G. Psichologiya i psichoterapiya sem'i, 3-e izd. / E'.G. E'jdemiller, V. Yustickis – SPb.: Piter, 2002. – 656 s.